

▷ Daarbij moet worden gedacht aan de weigering van de Amerikaanse Senaat verdergaande wapenakkoorden in 1976 te ratificeren, problemen rond de naleving van de mensenrechten in Oost-Europa, de Russische inval in Afghanistan (1979) en de spanning rond Polen (begin jaren tachtig).

Oercatastrofe op herhaling?

MILITAIRE STRATEGIE ALS RISICOFACITOR 1914-1984

De Julicrisis van 1914 maakte duidelijk dat de monarchieën van Rusland en Duitsland niet langer de macht bezaten waarover zij altijd gemeend hadden te kunnen beschikken. Nicolaas II noch zijn neef Wilhelm II bleken tijdens die zomer in staat om de zich ontketenende wereldbrand binnen de door hen gewenste grenzen te houden. Dergelijke ervaringen van frustrerende machteloosheid in het zicht van een naderende ramp hebben ertoe geleid dat ook na de Eerste Wereldoorlog meer dan normale belangstelling is blijven bestaan voor het losbreken van 'de oercatastrofe van de twintigste eeuw'. Ook in de jaren tachtig dook '1914' weer op. In die tijd beleefde de Koude Oorlog een nieuwe, en naar later zou blijken, laatste opleving. Welke lessen konden toen worden geleerd uit de periode voorafgaand aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog?

De hernieuwde spanning tussen beide supermachten trad op juist na een periode waarin sprake was geweest van afnemende spanning, hetgeen aanleiding gaf tot enig optimisme over de internationale verhoudingen. Die periode was merkwaardig genoeg begonnen met het ultieme dieptepunt in de naoorlogse Oost-Westrelatie, de Cubacrisis van oktober 1962, toen de wereld enige dagen letterlijk op de rand van de atomaire afgrond balanceerde. Ook daarbij speelde de herinnering aan 1914 een rol. Zo had de Amerikaanse president John F. Kennedy kort tevoren Barbara Tuchmans *De kanonnen van augustus* gelezen. Het had diepe indruk op hem gemaakt als waarschuwend voorbeeld. Vrijwel onmiddellijk nadat de spanning geweken was, zetten de tegenstanders zich rond de tafel om maatregelen te

treffen die een herhaling moesten voorkomen. Naast de *hot line*, een rechtstreekse telexverbinding tussen het Witte Huis en het Kremlin, kwam er in de jaren zestig en zeventig een reeks van afspraken en verdragen die de atoombewapening aan banden diende te leggen. Het was de tijd van de zogeheten *détente*, waarin echter tegen de tweede helft van de jaren zeventig de klad begon te komen.¹

Kruisraketten

Kenmerkend voor deze nieuwe periode van spanning was de kwestie van de zogeheten 'kruisraketten'. Vanaf 1976 begonnen de Russen met het plaatsen van SS-20 raketten, nucleaire wapens met een reikwijdte tot de grenzen van West-Europa. Een vergelijkbaar antwoord

Marinus van Santen is docent aan het Corderius College te Amersfoort en lid van de 'Western Front Association Nederland'.

bleef aan de andere zijde voorlopig uit. Daar beschikten de VS, Groot-Brittannië en Frankrijk alleen over atoomwapens voor de korte afstand en de alles en iedereen verwoestende intercontinentale raketten. In oktober 1977 gooide de West-Duitse bondskanselier Helmut Schmidt de knuppel in het hoenderhok. Volkomen afhankelijk van de Amerikaanse atoomparaplu als zijn land was, vroeg hij zich af in hoeverre kon worden gerekend op steun van Washington als de Sovjetunie de BRD politiek zou trachten te chanteren. Dit leidde uiteindelijk tot het 'NAVO-dubbelbesluit' van 1979. Inmiddels waren namelijk ook door de VS middellange afstandswapens ontwikkeld en die zouden niet worden geplaatst in Europa, op voorwaarde dat de Sovjetunie haar SS-20's zou ontmantelen. De discussies over eventuele plaatsing liepen vervolgens hoog op en leidden in geheel West-Europa tot massale demonstraties. Zowel Schmidt als de actievoerders overwogen de risico's van een onbedoeld uit de hand lopend conflict,

met alle verschrikkelijke gevolgen van dien. Daarbij werd door beide partijen nadrukkelijk teruggedacht aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Een oorlog die de hoofdrolspelers op het laatste moment hadden trachten te verhinderen. Maar hun inspanningen waren vergeefs geweest, omdat de militaire strategie met ijzeren hand de dienstregeling van de gebeurtenissen dicteerde.²

Het Amerikaanse tijdschrift *International Security* liet het niet bij deze alarmerende, doch oppervlakkige vergelijking. In 1984 nodigde men een aantal gerenommeerde wetenschappers uit om zich te buigen over de problematiek van de rol die de militaire strategie speelde bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de lessen die hieruit eventueel zouden kunnen worden getrokken voor de eigentijdse, eveneens gespannen internationale verhoudingen. Dit resulteerde uiteindelijk in de bundel met bijdragen die centraal staat in deze beschouwing.³

Ook op andere momenten wordt de relatie tussen '1914' en de actualiteit nogal eens gelegd. Op 11 augustus 2006 publiceerde NRC Handelsblad op de voorpagina een stuk van de voormalige Amerikaanse VN-ambassadeur Richard Holbrooke, onder de titel 'Wereld dreigt te verzeilen in onbeheersbare crisis', waarin de situatie rond Libanon en Irak op dat moment met die aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werd vergeleken. Het stuk opende met de zin: "Augustus 2006 doet denken aan augustus 1914, toen een onbeheerste crisis tot een wereldbrand leidde."

Steven E. Miller, *Military strategy and the origins of the First World War, an International Security reader* (Princeton 1985)

▷ Paul Kennedy, *The rise and fall of the great powers, economic change and military conflict from 1500 to 2000* (New York 1987)

▷ Michael Howard, *Men against fire, expectations of war in 1914*, blz. 41-57

▷ Stephen van Evera, *The cult of the offensive and the origins of the First World War*, blz. 58

De lange termijn

Het boek opent met een bijdrage van Paul Kennedy, bekend door zijn magnum opus *The rise and fall of the great powers*.⁴ Hij houdt zich bezig met de vraag in hoeverre de Eerste Wereldoorlog op lange termijn het machtsevenwicht in de wereld heeft beïnvloed, waarbij hij zich concentreert op de economische aspecten. Weliswaar verdween de Donaumonarchie uit het politieke krachtenveld, maar Frankrijk bleef na 1918 nog steeds de mindere van Duitsland. Engeland zette zijn economische groei voort. Rusland zou volgens Kennedy ook zonder revolutie en communistisch regime gepoogd hebben het Westen economisch in te halen, terwijl de groei van de VS onverstoord doorging. Tabel 1 laat dus zien dat de 'oercatastrofe' economisch uiteindelijk minder ingrijpend is geweest, dan men op grond van de zware offers geneigd is om aan te nemen.

Uit de cijfers blijkt verder dat de bijdrage van het Britse imperium aan de oorlog essentieel was om de Geallieerden aan de winnende hand te krijgen. De deelname van de VS bezegelde het lot van de Centralen.

Lessen vanuit het verleden

In 1898 publiceerde de Russische zakenman Ivan Bloch zijn boek *La Guerre Future; aux points de vue technique, economique et politique*. Aangezien hij verantwoordelijk was geweest voor de logistiek van de spoorwegen in de oorlog van Rusland tegen het Osmaanse Rijk in 1877-'78, had hij grote kennis van zaken verworven en zijn werk is dan ook sindsdien onovertroffen, volgens de Britse krijgshistoricus Michael Howard in zijn bijdrage aan de bundel.⁵ In het laatste deel van zijn boek vroeg Bloch zich af, in hoeverre een oorlog in zijn tijd nog mogelijk was. Hij achtte een oorlog tussen grote mogendheden niet alleen onmogelijk, maar zelfs een vorm van zelfmoord. Door de accuratesse, vuursnelheid en het bereik van de moderne vuurwapens kon de infanterie geen charges meer met de bajonet uitvoeren en voor

de cavalerie gold dezelfde boodschap, waar het ging om het gebruik van de sabel. De troepen zouden zich moeten ingraven. 'De spade zal even onmisbaar voor de soldaat zijn als zijn geweer', voorspelde Bloch. Tot zover waren zijn inzichten niet uniek. Ook anderen hadden deze conclusies getrokken uit de bestudering van de oorlogen uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Door de consequente wijze van doorredeneren krijgt Blochs werk echter het unieke karakter dat de werken van zijn tijdgenoten missen. Hij voorspelt allereerst enorme slachtpartijen, die een beslissende slag onmogelijk maken en die in toenemende mate de reserves van de combattanten uitputten. Vervolgens ziet hij 'geen gevechten, maar hongersnood, niet het doden van mannen, maar het bankroet van naties en de ineenstorting van de gehele sociale orde'. Er zou revolutie uitbreken in de moderne industriële samenlevingen. De Russisch-Japanse Oorlog (1904-'05) toonde aan dat Blochs voorspellingen bleken te kloppen: langdurige veldslagen in Mantsjoerije die niet beslissend waren, gepaard gaande met zware verliezen, een overwinning door uitputting en revolutie in Rusland. Maar de militaire deskundigen waren onder de indruk geraakt door de Japanse aanvalstactiek. De Japanners naderden bij voorkeur de vijand 's nachts en gingen niet in linie, maar in groepen in de stormaanval, waarbij tenslotte op het beslissende moment toch de bajonet werd gehanteerd. Hoewel ze daarbij zware verliezen leden, werd de overwinning dankzij doodsverachting behaald. Dat de Japanse soldaten zich zonder protest opofferden, werd gezien als het product van een doelgerichte opvoeding van de natie, iets wat de West-Europese bewonderaars node in hun eigen landen misten. Daar werd de gemiddelde burger volgens hen teveel in de watten gelegd. Maar alles op alles zetten, zoals Japan had gedaan, kon dus tot de overwinning leiden. En met die gretig getrokken les stapten zij in 1914 de oorlog in...

Tabel 1:
Het potentieel
van de industriële
mogendheden met
elkaar vergeleken
(Groot-Brittannië in
1900 = 100).

	1880	1900	1913	1928	1938
Britain	73.4	100	127.2	135	181
France	25.1	36.8	57.3	82	74
Russia	24.5	47.5	76.6	72	152
Germany	27.4	71.2	137.7	158	214
Austria-Hungary (until 1914)	14.0	25.6	40.7	-	-
Italy	8.1	13.6	22.5	37	46
Japan	7.6	13	25.1	45	88
U.S.	46.9	127.8	298.1	533	528

Bron: Paul Bairoch, 'International Industrialization Levels from 1750 to 1980,' *Journal of European Economic History*, vol. 11, no. 2 (spring 1982), pp. 294, 299.

De cultus van het offensief

Stephen van Evera, als onderzoeker verbonden aan de universiteit van Harvard, stelt dat de kloof tussen mythe en werkelijkheid op het terrein van de oorlogvoering nooit groter is geweest dan in 1914.⁶ Ondanks de voordelen die de technische vooruitgang de verdedigende partij bood (machinegeweer, prikkeldraad en de ontwikkeling van spoorwegen), heerste de hardnekkige overtuiging dat de aanvaller de overhand op het slagveld zou hebben. Politici en militairen, met name in Duitsland en Frankrijk droegen deze boodschap uit, zelfs niet gespeend van mystieke elementen. Joseph Joffre introduceerde niet toevallig het begrip *le culte de l'offensive*.⁷ Men ging ervan uit dat het tonen van initiatief tot succes zou leiden, geheel vanuit de filosofie van de *survival of the fittest*.

Theoretische beschouwingen gaan er vanuit dat een gevaarlijke situatie vanzelf dreigt te ontstaan, wanneer de aanval als mogelijke optie de voorkeur krijgt boven de verdediging. Als deze stelling klopt, kan hieruit de conclusie worden getrokken dat de cultus van het offensief een oorzaak was van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Uitgangspunt is het opkomen van Duitsland aan het einde van de negentiende eeuw, waardoor de bestaande machtsverhoudingen in Europa onder druk komen te staan, wat ertoe leidt dat de spanning in wisselwerking oploopt en tot handelen uitnodigt. Het streven om snel te handelen is eveneens een kenmerk van de gebeurtenissen in de laatste julidagen van 1914. Deze haast, die in de uitspraken van alle politici en militairen opvalt, was nodig om in het offensief te kunnen gaan. Van Evera hamert erop dat een verdedigende houding wat minder tijdsdruk zou hebben betekend voor het tempo van de mobilisatie, met meer politieke speelruimte als mogelijkheid daardoor. Een opvallend bijkomend gegeven was, dat beide partijen zowel hoopen hun eigen mobilisatie geheim te kunnen houden, terwijl ze tegelijkertijd meenden dat de tegenpartij op dezelfde manier opereerde. Zeker bij Duitsland en Oostenrijk-Hongarije speelden 'kwetsbaarheidsvooruitzichten' (*windows of vulnerability*) een belangrijke rol bij het besluit om in de aanval te gaan.

De mobilisatieplannen zelf ademen deze geest eveneens: de mobilisatie van het Russische leger, behalve tegen Oostenrijk óók meteen tegen Duitsland, de Duitse mobilisatie behalve tegen Rusland óók meteen tegen Frankrijk en België. De plannen waren daarom ook star en de militairen waren bevreesd voor een gedeeltelijke mobilisatie, die voor een fatale achterstand zou zorgen. Waarom hadden de Russische militairen in hun plannen alleen rekening gehouden met een totale, en niet ook met een mogelijk gedeeltelijke mobilisatie? Van Evera meent met behulp van meningen van de betrokkenen over verwante onderwerpen indirect antwoord op deze vraag te kunnen geven. De Russen vreesden dat een

oorlog met Oostenrijk automatisch ook oorlog met Duitsland betekende. Zij geloofden dit op grond van de in Duitsland levende sociaaldarwinistische ideeën over expansie ten koste van Rusland, bespiegelingen over een preventieve oorlog, en zorgen in Berlijn over de zwakke bondgenoot Oostenrijk die men niet in de steek kon laten. Reeds de gedeeltelijke Russische mobilisatie had geleid tot het Duitse aanvalsbesluit, zoals Jagow de Russen op 29 juli openlijk meedeelde.⁸ Een defensieve opstelling zou wederzijdse spanningen wellicht hebben kunnen kanaliseren en een gedeeltelijke, zuidelijke mobilisatie zou, zonder de cultus van het offensief een betere optie voor Rusland zijn geweest, maar Van Evera veronderstelt dat de Russische legerleiding een dergelijk plan meed, juist vanwege de vrees dat de burgers (en Nicolaas II!) het zouden kunnen omarmen.

Van Evera geeft vervolgens een vernietigende karakteristiek van het Schlieffenplan: 'een rampzalig ontwerp dat alleen dichtbij het succes kwam, omdat het Franse krijgsplan net zo dwaas was'.⁹ Een confrontatie van Duitsland met Rusland zou ongetwijfeld een Franse aanval op Duitsland ten gevolge hebben, zo meende Von Schlieffen. In dat geval gaf hij als ontwerper van het Duitse krijgsplan er de voorkeur aan eerst met Frankrijk af te rekenen, alvorens de confrontatie met de Russen aan te gaan. De te verwachten inmenging van Engeland zou door een snelle overwinning in het westen kunnen worden voorkomen. Vanuit een door offensieve overwegingen bepaald denkpatroon was dit een logische consequentie. De beslissing om te mobiliseren impliceerde intussen automatisch oorlog, aangezien het besluit tot mobilisatie in dit geval inhield dat spoorwegknooppunten in Luxemburg onverwijld dienden te worden bezet. Bovendien moesten de voorbereidingen van de inname van de vesting Luik plaatsvinden, voordat de Belgen hun verdedigingsmaatregelen zouden kunnen treffen. Haast was dus om meerdere redenen geboden. De Russen en Fransen reageerden vanuit dezelfde overwegingen als de Centralen. Mogelijkheden voor een beleidslijn die de spanning zou hebben kunnen wegnemen, werden niet door Sint-Petersburg en Parijs onderzocht, aangezien men bevreesd was de boot anders te zullen missen. 'Voor elke Servische soldaat die door een kogel aan de Morava wordt gedood kan een Pruisische soldaat naar de Moezel worden gestuurd,' sprak een Franse waarnemer in die dagen. Daarbij kwam dat men zich gedwongen voelde om de bondgenoot onvoorwaardelijk te steunen. De door Bismarck in de jaren tachtig gesloten verdragen hadden beoogd de oorlog te voorkomen, maar de bondgenootschappen van 1914 waren er juist op gericht de bevriende mogendheid in de moeilijke omstandigheden bij te staan, desnoods via een 'blanco cheque', zoals die door Duitsland in het begin van de Julicrisis aan Oostenrijk werd verstrekt.

Maarschalk Joffre, Mémoires du Maréchal Joffre (Parijs 1932) blz. 33.
Verwijzing in besproken artikel

Stephen van Evera, *Cult of the offensive*, noot blz. 88. Gottlieb von Jagow, Duitse minister van Buitenlandse Zaken (1913-1916). Imanuel Geiss maakt echter duidelijk dat deze mededeling werd gedaan door de Duitse gezant in Petersburg, Von Pourtalès. Deze handelde op instructie van Von Bethmann Hollweg, die op zijn beurt van Von Moltke had vernomen dat ook een gedeeltelijke Russische mobilisatie interventie van Duitsland zou vereisen. Zie Imanuel Geiss, *Juli 1914, die europäische Krise und der Ausbruch des Ersten Weltkrieges* (München 1965), blz. 264-284

Stephen van Evera, *Cult of the offensive*, blz. 89

▶ *Cult of the offensive*, blz. 103

▶ Jack Snyder, *Civil-military relations and the cult of the offensive, 1914 and 1918*, blz. 108-146

▶ General Colmar von der Goltz, in *The nation in arms*. Citaat in *Civil-military relations*, blz. 116

▶ *Civil-military relations*, blz. 128

Aangezien de Russische oorlogsplannen een offensief karakter droegen, stonden Fransen en Britten voor de keus om de bondgenoot in het oosten zijn gang te laten gaan, of hem te dwingen af te zien van de aanval, waardoor de tegenstanders echter alle kans zouden krijgen om hun 'agressieve' opzet uit te voeren. Intussen waren de Britten zich er niet van bewust dat voor de Duitsers mobilisatie automatisch ook oorlog betekende. Van Evera is mild voor de falende politieke hoofdrolspelers van 1914, als hij concludeert dat de schuld minder bij hen ligt dan bij de omstandigheden en de zware eisen die aan hen werden gesteld.¹⁰

De explosieve omstandigheden van die julidagen vergemakkelijkten het de Duitsers om hun verantwoordelijkheid voor het verloop van de crisis naderhand af te schuiven. Intussen waren hun oorlogsplannen slecht afgestemd op de strategie van het nemen van uiterste risico's (*brinkmanship*) en vreedzame expansie die veel Duitsers tot 1914 beoogden, kanselier Bethmann-Hollweg voorop. Maar de militaire plannen van de continentale mogendheden en de achterliggende overtuigingen moedigden tegelijkertijd het ontketen van een oorlog aan. De conclusie mag dan ook zijn dat de cultus van het offensief de gang van zaken in 1914 beslissend heeft bepaald. Dit brengt Van Evera tot een waarschuwing die hij richt tot de politici van de jaren tachtig. Wissel de zekerheid van de nucleaire *mutual assured destruction* (MAD) niet in voor de onzekere strategie van de *counterforce*, ofwel de overweging dat het mogelijk is om de tegenstander uit te schakelen, voordat die in staat is jouw eigen land te vernietigen. Dat vormde immers voor velen het eerder besproken angstbeeld van de eerste helft van de jaren tachtig van de twintigste eeuw.

Burgers, militairen en de aanvalscultus

De Amerikaanse historicus Jack Snyder beschrijft in zijn artikel hoe reeds vóór de Eerste Wereldoorlog werd nagedacht over een mogelijk rampzalig verloop van een dergelijk conflict, niet alleen door de relatieve buitenstaander Bloch, maar eveneens door militaire strategen, zoals Von Schlieffen.¹¹ In één van zijn oorlogsspellen

liet die bijvoorbeeld zijn eigen opmars aan de Marne tot staan brengen, dankzij een goed gebruik van spoorwegverbindingen door de Fransen. Precies zoals Joffre later zou doen. Dit werpt de vraag op waarom de offensieve plannen niettemin toch de overhand kregen. In Duitsland begon dat reeds in 1891 gestalte te krijgen, toen Von Schlieffen de legendarische Helmuth von Moltke als stafchef opvolgde, in Frankrijk toen in 1911 *l'offensive à l'outrance* de overhand in de strategie kreeg, en in Rusland waar tussen 1912 en 1914 dezelfde doctrine de militaire plannen ging domineren.

Snyder stelt dat de keuze van de Duitse generale staf voor het offensief als de enig aangewezen manier om oorlog te voeren, deels is te herleiden tot de merkwaardige manier waarop de generaals oorlog als instrument van de politiek zagen. Het ging er Schlieffen en de zijnen niet om dat politieke doelen de inzet van militaire middelen zouden bepalen, maar dat een initiatiefrijke oorlog volgens hen de mogelijkheid was om een netwerk van politieke problemen te ontwarren, iets waartoe de diplomaten blijkbaar niet in staat waren. 'De totale nederlaag van de vijand dient altijd de politiek,' aldus één van hen.¹² Daarbij moet worden bedacht dat het offensief organisatorisch overzichtelijker is dan de verdediging, die meer wordt bepaald door het flexibel reageren op initiatieven van de tegenstander, waardoor in toenemende mate de bemoeienis van politici wordt uitlokt. Dat Schlieffen en zijn staf intussen hardnekkig bleven vasthouden aan een offensief in het westen, en daarvoor zelfs de resultaten van onderzochte alternatieven bewust manipuleerden (die wezen namelijk uit dat een defensieve opstelling tegenover Frankrijk uiterst effectief zou zijn), had te maken met de overtuiging dat een offensief in het oosten nog minder perspectief bood. Schlieffen, die veel meer dan Moltke een technocraat was, had een a-politieke visie op oorlogvoering. Zo was de beoogde schending van de Belgische neutraliteit in zijn zienswijze uitsluitend een technische kwestie. De politieke consequenties waren voor hem niet relevant. Dat moesten de diplomaten maar uitzoeken. En dat in het kader van een staatsinrichting waarbij burger en militair in feite

volledig apart van elkaar opereerden, zoals duidelijk bleek in 1914. Het streven van Bethmann-Hollweg was er tijdens de crisis op gericht om via zijn zogeheten 'in-gecalculeerde risico' diplomatieke resultaten te boeken, maar het Schlieffenplan maakte er in Snyders woorden 'een blinde hoop op een grote overwinning' van, zonder dat men meende daarmee meteen een wereldoorlog te behoeven riskeren.¹³

De Franse Derde Republiek en het leger hadden vanaf het begin een moeizame relatie. De meeste officieren waren Bonapartisten of aanhangers van de monarchie. Dat de onderlinge verhoudingen tijdens de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw tijdelijk verbeterden, was te danken aan de toenmalige minister van oorlog, Charles de Freycinet. Hij steunde de militairen in hun wensen op materieel en personeel gebied, en wist anderzijds toch de teruggang van een zevenjarige naar de driejarige dienstplicht geaccepteerd te krijgen. De Dreyfusaffaire rond de eeuwwisseling leidde echter weer tot een opleving van de wederzijdse reserves. De ruk naar links die de Franse politiek als gevolg van deze affaire doormaakte, leidde ertoe dat van regeringswege werd geprobeerd om het elitaire, katholiek getinte, officiersbastion te slechten. Verder werd in 1905 de dienstplicht tot twee jaar beperkt. Als reactie hierop ontstond een groep van officieren, de 'Jong Turken' geheten, onder leiding van kolonel De Grandmaison, die een nieuw *élan* bepleitte. Dat kon worden bereikt met het herstellen van de driejarige dienstplicht, waardoor de saamhorigheid van de soldaten ingeval van oorlog groter zou worden. Bovendien kon dan meteen het oproepen van reservisten afnemen. Die waren inmiddels namelijk volgens hen 'bedorven' door de burgermaatschappij. In 1911 moest de republikeins geachte opperbevelhebber generaal Michel, die een defensieve opstelling ingeval van oorlog bepleitte, mede door toedoen van de 'Jong Turken' plaatsmaken voor generaal Joseph Joffre. Onder diens leiding ontstond *Plan XVII*, dat niet alleen door het streven naar *l'offensive à outrance* het zojuist genoemde *élan* verwachtte te kunnen benutten, maar dat door zijn karakter ook de militair weer heer en meester van de besluitvorming in oorlogstijd kon maken. Tussen 1910 en 1912 verwisselden de Russen hun defensieve strategie voor een offensieve, wat Snyder verklaart uit de toegenomen militaire kracht van het land en het hechter worden van de bondgenootschappen met Frankrijk en Engeland.

De vergelijking met 1984

Een vergelijking met de internationale situatie van de jaren tachtig van de twintigste eeuw vormde het uitgangspunt van het hier besproken boek. Is dat zinvol? Tegenwoordig is men er immers, in tegenstelling tot de oude Grieken, van overtuigd dat de geschiedenis zich niet herhaalt. Bovendien kon geen van de auteurs

in 1984 bevroeden dat kort nadat hun bijdragen werden gepubliceerd, Michail Gorbatsjov de nieuwe leider van de Sovjet-Unie zou worden, met ingrijpende veranderingen als gevolg.

Resteert voor ons de vraag, wat de inzichten over de vergelijking tussen 1914 en 1984 kunnen opleveren om te komen tot een beter inzicht in de gecompliceerde factoren die leidden tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Richard Ned Lebow buigt zich in de slotbijdrage van de bundel over de vraag in hoeverre het perspectief van een wellicht tijdelijk overwicht op de tegenstander kan leiden tot het ontketenen van een oorlog. Daarbij vergelijkt hij enkele situaties uit de twintigste-eeuwse geschiedenis met elkaar, waarin deze optie zich leek voor te doen. Behalve tijdens de crisis van juli 1914, gold dat voor het gegeven van het nucleaire overwicht dat de Verenigde Staten enige tijd na de Tweede Wereldoorlog bezat op de Sovjet-Unie, en de confrontatie tussen de beide communistische reuzen Rusland en China aan het eind

Richard Ned Lebow,

*Windows of opportunity, do
states jump through them?,*
blz. 162

van de jaren zestig.

Wat 1914 betreft, acht hij het minder verrassend dat Duitsland op dat moment de oorlog inging, dan dat Berlijn hiertoe niet besloot in 1905, 1909 of 1912. De Duitse generale staf bepleitte in die jaren namelijk telkens tevergeefs bij de keizer en de rijkskanselier een preventieve oorlog tegen Rusland en Frankrijk. De militairen maakten zich ernstige zorgen over de voortgaande uitbouw van de Russische spoorwegen en de militaire hervormingen in dat land, die op den duur het Schlieffenplan onuitvoerbaar dreigden te maken. Lebow vraagt zich daarom af waarom zij toen geen gehoor kregen, terwijl de voorwaarden voor een succesvolle oorlog in die jaren gunstiger schenen, dan in de zomer van 1914 het geval was.

Wanneer Wilhelm II en zijn respectievelijke kanseliers op de eerstgenoemde momenten tot de gevraagde militaire actie hadden besloten, zou dat zijns inziens 'een bewuste en betrekkelijk ondubbelzinnige beslissing van de Duitse leiders geweest zijn om het zwaard te trekken'.¹⁴ De houding van de tegenstanders bevorderde een eventuele oorlog namelijk niet. Zo was Rusland in 1905 ernstig verzwakt door de oorlog tegen Japan en de revolutie die mede als gevolg daarvan was uitgebroken. De optie van een gemakkelijke veldtocht naar het oosten werd niet benut, en Wilhelm en rijkskanselier Von Bülow betoonden zich zelfs opgelucht dat de vrede gehandhaafd bleef. Tot 1914 schoof de regering het probleem voor zich uit. Dat keizer en kanselier voor hun gevoel tijdens de Julicrisis als het ware werden meegezogen door de gebeurtenissen, betekende voor hen in feite een soort opluchting. Lebow stelt dat de verantwoordelijkheid voor het Duitse besluit om de strijd aan te gaan min of meer op de schouders van stafchef Von Moltke werd gelegd. Die scheen koelbloedig, had reeds eerder met nadruk op oorlog aangedrongen en deed dit ook nu. Zijn zenuwinzinking naderhand kan niet alleen worden toegeschreven aan het verloop van de strijd, maar is ook te herleiden uit het bewustzijn dat hij een bepalende rol had gespeeld bij het ontstaan van de oorlog, terwijl de andere verantwoordelijken zich achter hem hadden getracht te verschuilen. Dat ook de buitenlandse opposenten deze keer een beslissende rol in het oorlogsscenario speelden, maakte het nog gemakkelijker voor Wilhelm en Bethmann om hun eigen schuldgevoel te sussen. Uiteindelijk valt het nauwelijks aan te nemen dat zij bereid zouden zijn geweest de verantwoordelijkheid voor de oorlog te accepteren, als de schuld niet had kunnen worden gedeeld met anderen.

Truman waarschuwt

Er bestaan duidelijke overeenkomsten tussen de situatie aan de vooravond van 1914 en die voor de Verenigde

Staten in de periode 1948 tot 1960. De VS hadden toen een duidelijk strategisch voordeel op atomair gebied, dat echter snel zou verdwijnen als gevolg van de Russische inhaalrace. Veel hooggeplaatste Amerikanen en de Nationale Veiligheidsraad (rapport NSC-68) gingen uit van een Russische aanval, uiterlijk in 1955, tenzij de VS een omvangrijk bewapeningsprogramma zouden lanceren. Beide kenmerken vinden we ook terug in de Duitse politiek aan de vooravond van 1914. Maar noch de presidenten Truman en Eisenhower, noch de Amerikaanse stafchef Bradley wensten dezelfde ongewisse stap te zetten als Wilhelm II en Bethmann-Hollweg. Rusland liet het aan het einde van de jaren zestig evenmin tot een nucleair conflict met China komen. Vanwaar dat verschil met 1914?

Lebow stelt dat de Amerikaanse leiders nooit zo overtuigd zijn geweest van de onvermijdelijkheid van de oorlog als de Duitse regering in 1914. Daardoor kon de factor van het militaire overwicht de politieke overwegingen meteen minder domineren.

Dat de Duitsers de oorlog met een gevoel van fatalisme accepteerden, kan mede worden verklaard uit het gegeven dat zij anders tegen de oorlog als verschijnsel aankeken. Het was ook voor hen een sprong in het duister, maar die ging gepaard met gevoelens van glorie en mannelijkheid, ja de oorlog werd zelfs geestelijk verheffend geacht. Bovendien hoopte Berlijn dat een succesvolle oorlog een patriottische euforie teweeg zou brengen, waardoor de bestaande binnenlandse tegenstellingen tussen klassen en politieke partijen wellicht als sneeuw voor de zon zouden verdwijnen. Daarmee kon de dreiging van een ondergang van het keizerrijk worden afgewend.

Dergelijke overwegingen ontbraken ten enenmale bij de Amerikaanse beleidsmakers na de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen verkeerden de VS sedert 1945 in meerdere opzichten in het zenit van hun macht, de gedachte aan een atoomoorlog was voor de leiders in zowel Washington als Moskou uiteindelijk onbespreekbaar, zonder dat men daartoe door uiterste noodzaak gedwongen zou worden. Zoals president Truman het vlak na de oorlog uitdrukte tegenover David Lilienthal, toen hij sprak over het eventuele gebruik van het atoomwapen: 'I don't think we ought to use this thing unless we absolutely have to. It is a terrible thing to order the use of something that is so terribly destructive beyond anything we ever had. You have got to understand that this isn't a military weapon. It is used to wipe out women, children and unarmed people, and not for military use. So we have to treat this differently from rifles and cannon and ordinary things like that'.¹⁵ In 1914 werden dergelijke overwegingen node gemist.